

Włodzimierz KACZOROWSKI*

Zasady ustrojowe Rzeczypospolitej Obojga Narodów w świetle obchodów Roku Wazowskiego 2019**

Przypadająca w 2019 r. okrągła 400. rocznica sfinalizowania kluczowego etapu podjętej z inicjatywy króla Zygmunta III Wazy przebudowy Zamku Królewskiego w Warszawie dała asumpt do zainaugurowania serii jubileuszowych wydarzeń naukowych, wystawienniczych i artystycznych pod hasłem Roku Wazowskiego. Obchody rocznicowe stanowią szczególną okazję do pogłębionej refleksji nad znaczeniem ustrojowego dorobku szlacheckiej Rzeczypospolitej okresu panowania polskich Wazów – Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza.

Symboliczny wymiar ukończenia zainicjowanych na przełomie XVI i XVII w.¹ zasadniczych prac związanych z rozbudową gmachu zamku w Warszawie łączy się ze zwieńczeniem procesu przekształcania rezydencji w stałą siedzibę monarszą, ucieleśniającą ośrodek centralnej władzy i majestat Rzeczypospolitej². Za miarodajną cezurę czasową przyjęto 4 lutego 1619 r. Datą tą opatrzone złożone w wyzłoconej gałce spiżowej, zdobiącej hełm zamkowej Wieży Zygmontowskiej, dokumenty w języku łacińskim

* <https://orcid.org/0000-0001-5784-9716>, Katedra Nauk o Państwie i Prawie, Instytut Nauk Prawnych, Uniwersytet Opolski, e-mail: WKaczorowski@uni.opole.pl

** Artykuł został przyjęty do druku 17.06.2019 r., a następnie zaktualizowany 27.12.2019 r.

¹ Szerzej zob. M. Wrede, *Rozbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie przez Zygmunta III*, Warszawa 2013, s. 7 i n.; W. Leitsch, *Finanse i działalność budowlana dworu królewskiego w latach 1626–1629. Finanzen und Bautätigkeit des Warschauer Königshofes in den Jahren 1626–1629*, tłum. B. Ostrowska, Warszawa 1999, s. 79 i n.; J. Lileyko, *Zamek warszawski. Rezydencja królewska i siedziba władz Rzeczypospolitej 1569–1763*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984, s. 27 i n.

² M. Wrede, *op. cit.*, s. 16 i n.; W. Falkowski, [w:] *Rok Wazowski 2019*, red. A. Kalinowska, M. Klarecki, T. Hardej, Warszawa 2018; *Plany Zamku Królewskiego w Warszawie 2019*, https://www.zamek-królewski.pl/_data/assets/pdf_file/0004/75523/Plany-Zamku-2019.pdf (dostęp: 20.02.2019), s. 1 i n.

przedstawiające uporządkowany chronologicznie opis doniosłych wydarzeń z okresu panowania Zygmunta III Wazy, w tym wzmianki na temat przebiegu budowy Zamku. W sporządzonym przez Juliana Ursyna Niemcewicza przekładzie zostały one określone jako *Pargaminy zawierające rys czynów i dzieł Zygmunta III. Króla Polskiego*³. Poprzedzona intytulacją „Rok 1618” nota obejmująca akt erekcyjny Zamku Królewskiego wskazuje, że „[...] Król [...] skrzydła zamku Królewskiego, oczyściwszy z drewnianych ostatków, z fundamentów wyniósł, bok z strony kościoła, przekształcił, i trzecie piętro dodał. Przyczynił gmach, do przystojnego pomieszczenia Senatu i Izby Poselskiej, piękną wyniósł nad nim wieżę”⁴.

Szczegółowe badania dotyczące dziejów Zamku Królewskiego w Warszawie, a zwłaszcza chronologii prac budowlanych w ramach inwestycji zainicjowanej przez Zygmunta III Wazę, uwidaczniają wieloaspektowość i złożoność procesu przejmowania królewskich rezydencyjnych funkcji przez Warszawę w szerszym kontekście realizacji programu politycznego monarchy⁵.

Na wyeksponowanie zasługuje wymowa nowatorskiego kształtu architektonicznego nadanego Zamkowi według zamysłu króla Zygmunta III Wazy. Usytuowanie w fasadzie głównej Zamku trzech wież odzwierciedla uformowaną w przyjętej na sejmie radomskim w 1505 r. konstytucji *Nihil novi*⁶ konstrukcję stanów sejmujących charakterystyczną dla dojrzałego modelu sejmu i ugruntowanego ustroju demokracji szlacheckiej⁷. Bezpośrednie

³ J.U. Niemcewicz, *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce z rękopismów tudzież dzieł w różnych językach o Polsce wydanych oraz z listami oryginalnymi królów i znakomitych ludzi w kraju naszym*, t. 3, Warszawa 1822, s. 34–39.

⁴ *Ibidem*, s. 38. Na ten temat zob. też M. Wrede, *Domus – curia – domus ducalis – domus regalis – curia murata – domus magna lapidea – lapidea regia – stary dom murowany – kamienica. Budynek południowy Zamku Królewskiego w Warszawie (XIV–XVII w.). Rekapitulacja*, „Kronika Zamkowa” 2009, nr 1–2, s. 30; J. Lileyko, *op. cit.*, s. 45–46; A. Król, *Zamek Królewski w Warszawie. Od końca XIII wieku do roku 1944*, Warszawa 1971, s. 37, 216.

⁵ Zob. M. Wrede, *Rozbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie...*, s. 9 i n., 134; J. Lileyko, *op. cit.*, s. 40.

⁶ Konstytucja *De non faciendis constitutionibus sine consensu Consiliariorum et Nuntiorum Terrestrium, Volumina Legum*, t. 1, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1859, s. 137.

⁷ Zob. D. Kupisz, *Od Piotrkowa do Warszawy. 550-lecie polskiego sejmu dwuizbowego. From Piotrków to Warsaw: 550th anniversary of the Polish bicameral sejm*, Warszawa 2018, s. 10 i n.; W. Uruszczak, *Parlamentaryzm w Królestwie Polskim, Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na ziemiach polskich pod zaborami*, [w:] M. Kornat, W. Uruszczak, *550 lat parlamentaryzmu Rzeczypospolitej*, Warszawa 2018, s. 88 i n.; I. Lewandowska-Malec, *Early Modern Polish Parliamentarism (16th–18th C.): Directions of the Newest Research*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2018, t. 11, z. 1, s. 35–36; *eadem*, *Sejm walny koronny Rzeczypospolitej Obojga Narodów i jego dorobek ustawodawczy (1587–1632)*, Kraków 2009, s. 59 i n.; M. Wrede, *Sejm i dawna Rzeczpospolita. Momenty dziejowe*, Warszawa 2005, s. 48–49; J. Bardach, *Sejm dawnej Rzeczypospolitej*, [w:] J. Bardach i in., *Dzieje sejmu polskiego*, Warszawa 1997, s. 25, 49 i n.; *idem*, *Sejm dawnej Rzeczypospolitej jako najwyższy organ reprezentacyjny*, [w:] *Dzieje polskiego parlamentaryzmu w okresie przedrozbiorowym. Materiały konferencji naukowej Poznań–Kórnik 11–12 maja 1982 r.*, Warszawa 1983, s. 20 i n. Por. W. Kaczorowski, *550. rocznica powstania staropolskiego dwuizbowego sejmu*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2018, t. 16, z. 4(1), s. 254.

nawiązanie do układu trzech stanów sejmujących ilustruje kompozycja, na którą składają się: centralna wieża (Wieża Zygmuntońska, *Nova Turris Regia*) jako wyraz tradycji wywyższonej siedziby monarchy w miejscu zgromadzeń sejmowych oraz stanowiące *novum* w architekturze miejsc sejmowych wieżyczki narożne symbolizujące uczestnictwo we władzy pozostałych stanów sejmujących – senatorskiego i poselskiego⁸. Kształt architektoniczny nadany fasadzie głównej Zamku Królewskiego jest czytelnym potwierdzeniem założeń ustrojowych ówczesnej Rzeczypospolitej jako monarchii mieszanej (*monarchia mixta*), opartej na współwystępowaniu trzech elementów: monarchicznego, arystokratycznego i demokratycznego⁹. Motyw trzech wież fasady głównej interpretowany jest współcześnie jako wzmocnienie przekazu ideowego Zamku Królewskiego i rozwinięcie powstałej wcześniej barokowej koncepcji przestrzennej gmachu mającego stanowić siedzibę i symbol majestatu króla i Rzeczypospolitej. Jej wyrazem było umieszczenie w bryle Zamku w osiowym porządku odpowiednio: bramy głównej otwierającej perspektywę na paradne wejście do apartamentów królewskich oraz dwóch bram pomocniczych – dygnitarsko-senatorskiej i poselskiej, mających symbolizować wymiar obywatelski i parlamentarny władzy Rzeczypospolitej. Powyższy dwuosiowy plan gmachu postrzegany jest jako świadectwo wysokiej rangi zastosowanego rozwiązania architektonicznego, a zarazem podkreślenie prestiżu nowej centralnej siedziby króla i najwyższych władz państwa¹⁰.

Odzwierciedlona w programie architektonicznym Zamku Królewskiego konstrukcja trzech stanów sejmujących uwydatnia ustrojową rolę sejmu będącego najwyższym organem reprezentacyjnym dawnej Rzeczypospolitej¹¹. Prawno-ustrojowy wymiar dorobku staropolskiego dwuizbowego sejmu został ukazany w sposób szczególnie uroczysty podczas zorganizowanych w 2018 r. oficjalnych obchodów z okazji 550-lecia parlamentaryzmu. Stanowiły one okazję do podkreślenia roli Polski jako państwa mogącego szczycić się wielowiekowymi tradycjami parlamentarnymi i wypracowaniem modelu ustrojowego, który dał Europie pierwszą konstytucję (3 maja 1791) opartą na praktykowanym nadal trójpodziale władzy¹².

Należy zaakcentować kluczową pozycję zajmowaną przez sejm po 1569 r. w ustroju zuniowanej Rzeczypospolitej¹³. Ranga sejmu, który zyskał status drugiego – obok monarchy – wspólnego organu federacji polsko-litew-

⁸ M. Wrede, *Rozbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie...*, s. 134, 156.

⁹ *Ibidem*, s. 134. Por. W. Kaczorowski, *op. cit.*, s. 259.

¹⁰ M. Wrede, *Rozbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie...*, s. 16, 134, 155–156.

¹¹ Por. J. Bardach, *Sejm dawnej Rzeczypospolitej jako najwyższy organ reprezentacyjny...*, s. 20, 22; W. Kaczorowski, *op. cit.*, s. 259.

¹² W. Kaczorowski, *op. cit.*, s. 259.

¹³ J. Bardach, *Sejm dawnej Rzeczypospolitej jako najwyższy organ reprezentacyjny...*, s. 22; *idem*, *Sejm dawnej Rzeczypospolitej...*, s. 41; W. Uruszczak, *op. cit.*, s. 69.

skiej i zarazem symbolu unii¹⁴, wymaga wyeksponowania w kontekście obchodów Roku Unii Lubelskiej, ustanowionego w 450-lecie jej zawarcia „w uznaniu jej historycznego znaczenia w nowożytnych dziejach Europy”¹⁵ oraz w przekonaniu o szczególnej roli tego aktu, który „złotymi literami zapisał się w historii i kulturze narodów Rzeczypospolitej”¹⁶. Wymownym wyrazem opartego na równouprawnieniu układu stosunków między Koroną a Wielkim Księstwem Litewskim stało się przenoszenie – począwszy od Unii Lubelskiej – miejsca sejmowania¹⁷. Przeniesienie miejsca zgromadzeń sejmowych z Krakowa (stolicy państwa uświęconej kilkuwiekową tradycją koronacji królewskich) do Warszawy uzasadniało jej usytuowanie między Koroną a Litwą¹⁸. Przewidziane konstytucją sejmu lubelskiego z 1569 r. nadanie Warszawie statusu miasta sejmowego przyczyniło się w znacznym stopniu do uzyskania przez nią w okresie panowania Wazów pozycji „miasta rezydencjonalnego Jego Królewskiej Mości”¹⁹. Następnie na mocy konstytucji z 1673 r. zastrzeżono, że co trzeci sejm odbywać się będzie na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego w Grodnie, z wyjątkiem konwokacji i sejmów elekcyjnych²⁰. W XVII i XVIII w. większość sejmów walnych odbywała się na Zamku Królewskim w Warszawie²¹.

W tym kontekście ogłoszenie Roku Wazowskiego na Zamku Królewskim w Warszawie można traktować jako szczególny przyczynek do naświetlenia wkładu monarchów z dynastii Wazów w dziedzictwo staropolskiego parlamentaryzmu na tle ukazywanego w ujęciu interdyscyplinarnym do robku epoki.

* * *

Program obchodów Roku Wazowskiego obejmował m.in. liczne konferencje, seminaria i sesje naukowe, cykle wykładów i prelekcji, promocję wydawnictw naukowych oraz wystawy okolicznościowe. Uroczystości ju-

¹⁴ J. Bardach, *Sejm dawnej Rzeczypospolitej jako najwyższy organ reprezentacyjny...*, s. 22.

¹⁵ Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 20 grudnia 2018 r. w sprawie ustanowienia roku 2019 Rokiem Unii Lubelskiej w 450-lecie jej zawarcia (M.P. z 2019 r. poz. 6). W treści uchwały określono Unię Lubelską jako „[...] pokojowy akt światłej woli politycznej oraz bardzo zaawansowanej myśli traktatowej i prawniczej, zawarty w duchu wzajemnego poszanowania narodów i kultur, dobrego sąsiedztwa i nieagresywnego współistnienia”.

¹⁶ Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 20 lipca 2018 r. w sprawie ustanowienia roku 2019 Rokiem Unii Lubelskiej (M.P. poz. 743). Jak zaakcentowano w treści uchwały, szczególny dziejowy wymiar zawarcia Unii Lubelskiej w kontekście dziedzictwa wspólnoty państw europejskich opartej na chrześcijańskiej tradycji oddał św. Jan Paweł II w haśle „Od Unii Lubelskiej do Unii Europejskiej”.

¹⁷ J. Bardach, *Sejm dawnej Rzeczypospolitej jako najwyższy organ reprezentacyjny...*, s. 23.

¹⁸ *Ibidem*; W. Kaczorowski, *op. cit.*, s. 254.

¹⁹ J. Bardach, *Sejm dawnej Rzeczypospolitej jako najwyższy organ reprezentacyjny...*, s. 23; M. Wrede, *Rozbudowa Zamku Królewskiego...*, s. 17, 18.

²⁰ J. Bardach, *Sejm dawnej Rzeczypospolitej jako najwyższy organ reprezentacyjny...*, s. 23–24; W. Uruszczak, *op. cit.*, s. 82.

²¹ W. Uruszczak, *op. cit.*, s. 82.

biuleuszowe zainaugurowano 4 lutego 2019 r. zorganizowanym w Bibliotece Królewskiej wernisażem wystawy zatytułowanej „Król się żeni! Rolka sztokholmska – Skarb Zamku Królewskiego w Warszawie”. Ekspozycja stanowi prezentację unikatowej kompozycji malarskiej w formie miniaturowego papierowego fryzu²² ukazującego uroczysty wjazd do Krakowa 4 grudnia 1605 r. orszaku ślubnego króla Zygmunta III Wazy i arcyksiężniczki Konstancji Habsburżanki²³. Istotny walor treści ikonograficznej „Rolki sztokholmskiej” polega na precyzyjnym udokumentowaniu układu orszaku, sprzętów i uzbrojenia poszczególnych formacji, co pozwala na odtworzenie elementów XVII-wiecznego ceremoniału dworskiego²⁴. Kunstownie wykonany rysunek portretuje – z powszechnie docenianą dbałością o detale – blisko sześciuset uczestników ceremonii ingresu²⁵. Poza wizerunkami króla Zygmunta III Wazy i arcyksiężniczki Konstancji „Rolka sztokholmska” przedstawia podobizny m.in. dziesięcioletniego wówczas królewicza polskiego Władysława Wazy, towarzyszących Konstancji członków rodziny – matki (Marii Anny Bawarskiej), siostry (Marii Krystyny) i brata (Maksymiliana Ernesta), nuncjusza papieskiego Claudia Rangoniego, autora *Relacji o Królestwie Polskim*²⁶, Sebastiana Sobieskiego, chorążego wielkiego koronnego, Hieronima Gostomskiego, wojewody poznańskiego.

Wśród przewidzianych jubileuszowym programem obchodów Roku Wazowskiego inicjatyw wystawienniczych, obok ekspozycji okolicznościowych zatytułowanych „Rządzić i olśniewać. Klejnoty i jubilerstwo w Polsce w XVI i XVII w.” oraz „Poczet królów Polski. Wizerunki władców na medalach i monetach”, szczególne miejsce zajmuje wystawa „Świat polskich Wazów. Przestrzeń – ludzie – sztuka”, której wernisaż odbył się 5 listopada 2019 r. Wystawa, dostępna dla zwiedzających do 14 stycznia 2020 r., służyć ma zilustrowaniu wielowymiarowości epoki wazowskiej poprzez ukazanie funkcjonowania polskich monarchów z dynastii Wazów w przestrzeni ich własnego dworu, szerokiego spektrum ich aktywności na terytorium Rzeczypospolitej i za granicą, sieci ich relacji z najbliższym otoczeniem, poddanymi i cudzoziemcami²⁷. Zamysłem organizatorów było przedstawienie

²² Dzieło odnalezione w 1902 r. w królewskim archiwum w Sztokholmie w 1974 r. zostało ofiarowane przez rząd Szwecji Zamkowi Królewskiemu w Warszawie. Dotychczasowe badania „Rolki sztokholmskiej” nie doprowadziły do jednoznacznego ustalenia atrybucji (M. Zdańkowska, *Król się żeni! Rolka sztokholmska – Skarb Zamku Królewskiego w Warszawie*, „Mówią Wieki” 2019, nr 2, s. 25).

²³ Zob. W. Czapliński, *Konstancja*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 13, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, s. 600.

²⁴ Por. M. Wrede, *Sejm i dawna Rzeczpospolita...*, s. 116–117.

²⁵ M. Zdańkowska, *op. cit.*, s. 22–25; *Plany Zamku Królewskiego...*, s. 2–3.

²⁶ Zob. C. Rangoni, *Relacja o Królestwie Polskim z 1604 roku*, tłum. K.W. Kielisiński, W. Kaczmierski, oprac. i wyd. J. Byliński, W. Kaczorowski, Opole 2013.

²⁷ Zob. *Świat polskich Wazów. Przestrzeń – ludzie – sztuka. Katalog wystawy*, red. J. Żukowski, Warszawa 2019.

nie tylko życia codziennego na dworze polskich Wazów, ale także dorobku władców w dziedzinie polityki oraz ich osiągnięć militarnych. Wystawie towarzyszy edycja obejmująca zbiór szesnastu esejów autorstwa historyków oraz historyków sztuki i kultury, stanowiący syntezę wiedzy na temat rządów polskich Wazów²⁸.

Cykl wykładów naukowych połączonych z ekspozycją dokumentacji fotograficznej i źródeł ikonograficznych miał na celu prezentację aspektów społeczno-ustrojowych, historycznych, archeologiczno-architektonicznych, militarnych i kulturowych okresu panowania dynastii Wazów w Polsce²⁹. Do istotnych punktów programu obchodów jubileuszowych należy zaliczyć konferencję naukową „Rzeczpospolita Wazów. Nowe wyzwania i perspektywy badawcze” skupiającą się na wskazaniu nowych kierunków badań nad epoką wazowską³⁰. Tematyka organizowanych w ramach Roku Wazowskiego konferencji i seminariów naukowych oraz sesji popularnonaukowych dotyczy ponadto m.in.: aspektów użycia husarii od czasów ostatnich Jagiellonów do początków XVIII w., patronatu artystycznego Wazów, obrazu polskich władców z dynastii wazowskiej w dorobku literackim epoki, w tym w okolicznościowych utworach laudacyjnych, wpływu mecenatu Wazów na twórczość literacką, kultury muzycznej Rzeczypospolitej okresu wazowskiego, najwybitniejszych postaci kobiecych związanych z dworami polskich Wazów³¹. Obchody jubileuszowe zwieńczy mająca odbyć się w styczniu 2020 r. międzynarodowa konferencja naukowa „The Vasa Network: The House of Vasa and Europe, 1523–1689”, której przedmiotem będzie kompleksowe przedstawienie wyników najnowszych badań ukazujących z szerokiej perspektywy rolę dynastii Wazów w historii Europy, ze szczególnym uwzględnieniem oddziaływania jej przedstawicieli na rozwój dziejów Rzeczypospolitej Obojga Narodów i Szwecji w okresie przemian politycznych oraz konfliktów wyznaniowych i militarnych³².

²⁸ *Świat polskich Wazów. Eseje*, red. J. Żukowski, Z. Hundert, Warszawa 2019.

²⁹ Zob. *Plany Zamku Królewskiego...*, s. 9 i n.

³⁰ *Ibidem*, s. 13.

³¹ *Ibidem*, s. 13–14; *Rok Wazowski 2019...*; M. Zdańkowska, *op. cit.*, s. 25.

³² *Plany Zamku Królewskiego...*, s. 13–14; *Rok Wazowski 2019...*